

Latviešu trimda un Trešā atmoda (1988–1990): starp tradīciju un revolūciju*

Latvian Exile and the Third Awakening (1988–1990): Between Tradition and Revolution

Jānis Taurēns, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: janis.taurens@lu.lv

Latviešu trimda pēckara laikā bija nostiprinājusi pamatotu neuzticību pret visu, kas cēlies no okupētās Latvijas, tai skaitā pret latviešu inteliģenci un kultūras darbiniekiem. Vienlaikus tā nekad līdz galam nezaudēja cerību, ka Latvijas neatkarība tiks atjaunota. Trešā atmoda Latvijā lika trimdai izdarīt izvēli: vai nu sadarboties ar Tautas fronti, vai saglabāt piesardzību un ideoloģisku tīrību. Šī izvēle raisīja eksistenciālus jautājumus par trimdas būtību un lomu.

Trimdas vēstures avoti atspoguļo šo divu izvēļu sadursmi un parāda procesu, kurā trimda pieņēma jauno situāciju un piedalījās revolucionārajās norisēs. No pirmajām ziņām par izmaiņām Latvijā un dažu aktivistu atbalsta līdz pilnīgai sadarbībai un trimdas organizāciju iesaistei neatkarības atjaunošanā pagāja tikai pāris gadi.

Atslēgvārdi: Tautas fronte, trimda, Trešā atmoda, neatkarības kustība, sadarbība, Rietumi.

The Latvian exile community during the post-war period had acquired and reinforced a well-founded mistrust toward everything and everybody originating from the occupied Latvia, including the Latvian intellectuals and cultural workers. At the same time, it had never completely lost hope for the restoration of Latvia's independence. The Third Awakening in Latvia forced a choice: whether to cooperate with the Popular Front or to maintain caution and ideological purity. This choice raised existential questions regarding the nature and role of exile.

* Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences vēstures sekcijā “Tālu prom, tepat blakus: eksils kā kultūrvēsturisks fenomens un kultūrveidojoša pieredze”, 10.–11.03.2022.

The sources of exile origin reflect the clash of the choice between these two options and show the process whereby the exile community accepted the new situation and participated in the revolutionary developments. This process, from the first news about changes in Latvia to full cooperation and involvement, took only a couple of years, beginning with the support of some activists and culminating with the involvement of exile organizations in the restoration of independence.

Keywords: Latvian Popular Front, Latvian exile, Third Awakening, independence movement, cooperation, West.

Problēma

Raksts piedāvā ieskatu Latvijas neatkarības kustības un latviešu trimdas sadarbības evolūcijā. Tieši šādā aspektā un formulējumā, aplūkojot panākumus un problēmas un apkopojot rezultātus, tas īsti nav darīts, lai gan kopumā Latvijas Tautas frontes un latviešu trimdas sadarbība ir skatīta dažādos vēstures tekstos, vairāk gan memuāru, nevis pētnieciskajā literatūrā. Divi autori – viens trimdas un viens Latvijas pārstāvis – kā piemēri atspoguļo kopējās tendences. Samērā būtisks ir Latvijas Tautas frontes (turpmāk – LTF) pirmā priekšsēdētāja Daiņa Īvāna pienesums.¹ D. Īvāna darbus caurstrāvo zināma vilšanās par to, ka uzticība starp trimdas politiskajiem līderiem un Tautas fronti veidojās lēni. Vienlaikus viņš tiecas uzsvērt, ka iniciatīva atbalstīt neatkarības kustību trimdinieku vidū sākās no apakšas, bez oficiālo trimdas organizāciju līdzdalības. Interesanta ir trimdas aktivista Ojāra Celles (1929–2021) pieeja un darbi.² Viņš bargi raksta, ka Rietumu latvieši vēlējas “izveidot iekārtu uz ideālisma principiem, lai tajā valdītu tiesiskums, patiesība, taisnība”. Padomju latvieši ne vienmēr spēja atteikties no “bizantisma” tradīcijām, un “ideālisma vietā

bija savtīgi un personīgi apsvērumi par varas kontroli”.³ Vērtējot Tautas fronti, O. Celle norāda, ka 1991. gadā tajā bija savijušies komunistu un nekomunistu spēki, varas pārņemšana tobrīd notika bez atlases. Citviet viņš raksturo LTF kā dīvainu konglomerātu, ko varēja uzskatīt par “Lielo koalīciju. Latviešu trimdiniekiem nebija skaidrs, cik tajā bija ieguldītas centrālās varas intereses, cik tautas spontanitātes”.⁴ Akadēmisko tekstu jomā jāuzsver Dr. Kristīnes Beķeres ieguldījums.⁵

LTF izveide un trimda

Latvijas neatkarības kustība bija pārsteigums gan Rietumu politiķiem, gan trimdas latviešu organizāciju līderiem. Andrejs Plakans jaunajā grāmatā *Reluctant Exile* atzīmē, ka 80. gados jau bija notikusi zināma samierināšanās ar *status quo* Baltijas jautājumā, savukārt Mihaila Gorbačova (*Mihail Gorbachjov*) reformu izraisītās neatkarības kustības pārsteidza Rietumu latviešus pilnībā nesagatavotus.⁶ Tomēr pēc Baltijas tautas kustību sākuma Rietumu politiskajiem līderiem Baltijas jautājums bija jārisina kā praktiskas politikas jautājums. Tas, protams, radīja grūtības starptautiskajā arēnā. Rietumu līderi komunikācijā ar Baltijas valstu līderiem atkal un atkal uzsvēra, ka ceļš uz neatkarību ved caur Maskavu.⁷

Latviešu trimda bija nonākusi situācijā starp tradīciju un revolūciju. No vienas puses, tradīcija bija dziļa un pamatota neuzticība okupācijas varai un ar to saistītajām struktūrām un cilvēkiem. No otras puses, tradīcija bija arī konsekventa un neatlaidīga cīņa par neatkarības atjaunošanu un Baltijas jautājuma starptautisku aktualizāciju. (Valsts drošības komitejas aģentūras publiskošana nesenā pagātnē, starp citu, apstiprināja trimdinieku bažas.) Mierīgā revolūcija Latvijā varēja būt pēdējā iespēja īstenot šos mērķus. Tomēr revolūcijas netiek sterilā vidē. Visiem tās dalībniekiem

nācās samierināties ar kompromisiem kopīgu mērķu vārdā – tādu mērķu, kuri mainīja pēckara perioda sastingušo situāciju un pārtrināja notikumu attīstības gaitu.

Latvijas tautas kustības pirmsākumi latviešu trimdā izraisīja pretrunīgas jūtas. Trimdas politiskajiem līderiem bija raksturīga gadu desmitos iegūtā pieredzē saknota neuzticība pret padomju Latvijā notiekošajiem procesiem un personām, kas saistītas ar okupācijas režīmu. Kultūras sakari ar okupēto Latviju tika aplūkoti dažādi, tos un trimdas attieksmi pret padomju Latvijas inteliģenci pētījusi literatūrzinātniece Eva Eglāja-Kristsons monogrāfijā “Dzelzsgriezēji”. Viņa norāda, ka “Trimdas sabiedrības vairākums un politiskā vadība ilgu laiku asi nosodīja tos trimdiniekus, kas apciemoja Latviju”, un nosodīja arī tos trimdiniekus, kas rīkoja vai apmeklēja Latvijas kultūras darbinieku pasākumus mītnes zemē.⁸ Tomēr trimdas latvieši pakāpeniski saprata, ka Latvijas tautas kustība rada vienreizēju un vēsturisku iespēju vismaz uzlabot tautas situāciju Latvijā. Tādējādi trimdas latviešu attieksme pret Trešo atmodu nebija viennozīmīga.

Trimdas latviešu līderu pretrunīgie uzskati izpaudās jau Pasaules Brīvo latviešu apvienības (turpmāk – PBLA) valdes sēdē Indianapolisā 1988. gada jūnijā. PBLA analītiķis Agnis Balodis (1932–1994), atzīmējot notikumu straujo attīstību Latvijā, norādīja, ka nepieciešama informācijas apmaiņa starp latviešu tautas daļām trimdā un Latvijā, tomēr nerunāja par sadarbību ar neformālām organizācijām Latvijā. PBLA valde pieņēma rezolūciju, kas neļāva atbalstīt Latvijas Kultūras fondu, uzskatot, ka fonda aicinājums trimdas latviešiem ziedot līdzekļus Latvijas kultūras pieminekļu saglabāšanai slēpj pavisam citus nolūkus, proti, “*atraut līdzekļus mūsu nacionāli politiskajam darbam*”.⁹ Par aktīvu sadarbības piekritēju kļuva vēlākais trimdas un Latvijas politiķis Jānis Ritenis (1925–2007), kurš rakstīja, ka Latvijā darbojas gan organizācijas, kas nav atkarīgas no

padomju sistēmas, piemēram “Helsinki-86”, Vides aizsardzības klubs, gan radošās savienības, kas strādā sistēmas ietvaros. J. Ritenis norādīja, ka pēdējo darbība “*nebūt nebeidzās ar runāšanu*”, jo to darbības rezultātā ir atcelta Daugavpils spēkstacijas būve, uzsākts vēstures revīzijas process un diskusija par Rīgas metro nepieciešamību. J. Ritenis pasvītroja, ka vairs nav iespējams noliegt un noraidīt visu, kas notiek okupētajā Latvijā, ja latviešu trimda vēlas spēlēt kādu lomu latviešu tautas nākotnes veidošanā. Viņš uzskatīja, ka turpmāk ne vienmēr varēs rīkoties saskaņā ar ideoloģiskiem apsvērumiem, bet nāksies sadarboties ar grupām, kuras varētu panākt “*krievu ieplūduma apturēšanu un zināmu pašnoteikšanos*”.¹⁰ Tādējādi ir skaidrs, ka latviešu trimda deva priekšroku sadarbībai ar neformālajām organizācijām.

Likumsakarīgi, ka Latvijas un Baltijas valstu tautas kustības nepatika arī Latvijas Komunistiskās partijas (turpmāk – LKP) Centrālajai komitejai un citām okupācijas varas struktūrām. D. Īvāns raksta, ka Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs Staņislavs Zukulis (1929–1993) LKP CK plēnumā piedēvējis reakcionārajai Rietumu trimdai nelabvēlīgu ietekmi uz latviešu padomju inteliģenci. D. Īvāns atzīmēja, ka “*vecās varas rupučī draudēja*”.¹¹ Kā norāda amerikāņu vēsturnieks Raimonds Garthofs (*Raimond Garthoff*), baltiešu tautas kustību sakari ar trimdas organizācijām izraisīja nepatiku PSRS vadībā – PSKP Centrālajā komitejā un PSRS Aizsardzības ministrijā.¹²

1988. gada rudenī LTF kļuva par ietekmīgāko politisko organizāciju, un trimdai tagad vajadzēja formulēt savu attieksmi pret to. Trimdas darbinieki tomēr sākumā sliecās uzskatīt, ka pilnvērtīga sadarbība iespējama tikai ar tām organizācijām, kas iestājas par pilnīgu Latvijas neatkarību. Trimdinieku vidū sākās diskusijas. 22. oktobrī Uldis Klausis rakstīja, ka pēdējie notikumi Latvijā ir pārsteidzoši trimdiniekus nesagatavotus un viņu nostāja

nereti balstījusies uz veciem aizspriedumiem U. Klauss norādīja, ka trimdas latviešiem nepiedos, ja viņi neizmantos labvēlīgās iespējas, kuras “*esam gaidījuši vairāk nekā četrus gadu desmitus*”.¹³ Līdzīgi viedokļi par nepieciešamību dibināt sakarus ar visām grupām, kuru centieni vērsti uz latviešu tautas interešu aizstāvēšanu, izskanēja arī pašu trimdas organizāciju oficiālajās apspriedēs. Bijušais PBLA priekšsēdētājs Uldis Grava (1938–2018) Amerikas Latviešu apvienības (turpmāk – ALA) Ārējās informācijas biroja sēdē norādīja, ka pieļauta kļūda, orientējoties tikai uz, piemēram, “Helsinki-86”.¹⁴ Kamēr trimdas lideri diskutēja, pārējo trimdinieku vidū sāka veidoties spontāns atbalsts Tautas fronteī. Jau 1988. gada 22. septembrī Kanādas latviešu centrā Toronto tika iesniegta rezolūcija ar atbalstu tautas kustībai Latvijā, aicinot paredzēt “*ievērojamus gadskārtējus līdzekļus*”.¹⁵

Tautas frontes un trimdas attiecību evolūcijā diezgan nozīmīgs notikums bija LTF Domes valdes locekļu Edvīna Inkēna un Sandras Kalnietes vizīte ASV, Vašingtonā, kur 1988. gada 10.–12. decembrī notika ALA kongress. Viesiem no Latvijas bija vēlēti vienas sesijas rīta cēliens. S. Kalniete norāda, ka 50 padomju okupācijas gadi bija uzbūvējuši sienu, kas skāra pat valodas atšķirības: “*Mani pārsteidza trimdas žargons, viņus – mana komunistu valoda.*” Viņa nevarēja sniegt pozitīvu atbildi uz jautājumu par Latvijas neatkarību, bet atbildēja, ka atbalsta “*Latvijas suverenitāti, kas trimdiniekiem nelikās pietiekama atbilde*”.¹⁶

D. Īvāns arī atzīmē “*divu valodu un kultūru atšķirību, kaut arī par to runājām vismazāk*”. Patiesībā trimdas latviešu neuzticībai pret LTF bija diezgan nopietns pamats. “*Sīvāk, grūtāk bija izskaidrot lielas daļas – turpat vai vienas trešdaļas LTF biedru piederību pie komunistiskās partijas,*”¹⁷ tautfrontieši aizrādījuši, ka tā bijusi “formāla saistība” ar okupācijas varas nesējspēku. D. Īvāns arī atzīmē Valsts drošības komitejas interesi par

trimdu un to, ka daži tautfrontieši rautin rāvās ārpolitiskā darbā, pat ja viņiem nebija ar starptautisko politiku saistīta statusa.¹⁸ Protams, Latvijas un trimdas kultūras sakari līdz tam bija Valsts drošības komitejas organizēti un notikuši tās kontrolē.¹⁹

Aizstāvot rezervēto nostāju, ALA valdes priekšsēdētājs Valdis Pavlovskis norādīja, ka trimdas latvieši neslēgs nekādus darījumus ar Maskavas ieceltiem kangariem (tas izslēdza sadarbību ar tā saukto progresīvo jeb “gaišo” komunistu grupu Latvijas PSR vadībā). Viņš pievērsa uzmanību tam, ka Latvijā darbojas organizācijas, kuru mērķi ir tālejošāki nekā LTF, un atgādināja, ka E. Inkēns un S. Kalniete, viesojoties ALA kongresā 1988. gada decembrī, skaidri un gaiši paziņojuši, ka negaida atbalstu Latvijai no trimdas latviešiem brīvajā pasaulē.²⁰ Minētā vizīte tomēr iezīmēja svarīgu lūzumu latviešu trimdas un LTF attiecībās.

ALA kongresa rezolūcijās bija norādīts, ka kongress augsti vērtē latviešu patriotu nostāju Latvijā, prasot latviešu tautai tiesības politiskajā, kultūras un saimnieciskajā jomā, lai atgūtu Latvijas neatkarību, un ka jāmobilizē visi spēki, līdzekļi un iespējas brīvības centienu atbalstam tēvzemē.²¹

Viedokļu dažādība bija visai liela. Aleksandrs Ķegumnieks 1988. gada 10. decembrī rakstīja:

*“Labi informēti avoti no okupētās Latvijas mums apgalvo, ka tā dēvētajā Tautas Frontē dominē komunistu funkcionāri, kuru starpā esot daudzi, ko nacionālisti uzskata par nodevējiem. Tautā populārākā ir Berklava vadītā Latvijas nacionālās neatkarības kustība. Helsinki-86 grupas ir zaudējušas savu spēku un nozīmi. Vides aizsardzības klubam politiskā aktivitāte ir ierobežota. Par lielu nelaimi jāuzskata dažādo nacionālo grupu vienības trūkums un greizsirdība.”*²²

Savukārt O. Celle uzskata, ka “ALA kongress ievadīja jaunu ēru attieksmē pret

politiskajiem aktīvistiem Latvijā un iesāka plašu un garu sadarbības procesu".²³

Atis Lejiņš avīzē "Laiks" aicināja nenostādīt pretī Latvijā darbojošos reformistus un radikālākos neformālus, kā piemēru izvēloties divu Latvijas pārstāvju vizīti Zviedrijā. Vienlaikus ar reformistu Jāni Peteru Zviedrijā bija ieradies "revolucionārs" Valdis Turins. A. Lejiņš uzskatīja, ka abas nostādnes ir derīgas un vajadzīgas. Viņš prātoja, ka Tautas fronte neizveidotos bez neformālu spiediena, savukārt neformāli nevarētu to organizēt un vadīt.²⁴

Profesors Jānis Priedkalns (1934–2022), uzstājoties Ņujorkā par godu valsts svētkiem 1988. gada 19. novembrī, norādīja, ka Tautas fronti pozitīvi ietekmē tādas organizācijas kā "Helsinki-86", tās rezolūcijas atspoguļo tautas viedokli, tā ir atzīstama un atbalstāma. Trimdu satrauca Latvijas rusifikācija okupācijas gados. J. Priedkalns atgādināja, ka saskaņā ar starptautiskajām tiesībām nav pieļaujams pārvest iedzīvotājus uz okupētu teritoriju.²⁵

LTF trimdā un Latvijas un trimdas sakaru nostiprināšanās

D. Īvāns dzēlīgi secina, ka "*tautas apvienošanu uzsāka atsevišķi cilvēki, lielākās un centrālās trimdas organizācijas, te klīrēdamās, te nevainību glābdamas, ar LTF nedz sarunās, nedz darījumos neielaidās*".²⁶ Iespējams, viņš vēlējās pārāk lielu un pārāk ātru progresu, taču ir skaidrs, ka trimdas politisko mašīnu tik ātri pārorientēt nebija iespējams.

Satraukumu trimdas latviešu organizācijās izraisīja LTF atbalsta grupu veidošanas trimdā, kas biedēja ar politiskas sašķeltības draudiem. Neizbēgamas bija pārdomas par to, vai vajadzīga Tautas fronte trimdā, ja trimdas latviešus jau pārstāv labi nostādītas latviešu organizācijas.

1989. gada 3. martā Zviedrijā izveidojās LTF atbalsta grupa ar apmēram 100

biedriem. D. Īvāns norāda, ka nav iespējams precīzi noskaidrot LTF atbalsta grupu izveides laiku, jo bieži vien tās darbojās neformāli jau ilgi pirms formālās grupas izveidošanas. Atbalsta grupa Zviedrijā bija radusies jau LTF dibināšanas kongresa laikā.²⁷ LTF atbalsta grupas bija arī Ņujorkā, Čikāgā, Losandželosā, Kalamazū, Sanfrancisko, Toronto, Šveicē un citviet. D. Īvāns atkal tēlaini secināja, ka LTF Latvijā un LTF Rietumos savienošanās bija kā "*urāna kritiskās masas saplūšana*".²⁸

Kopumā trimdas latviešu organizāciju un LTF tuvināšanās kļuva nenovēršama. Aprīlī Gananokvos, Kanādā, notika LTF un latviešu trimdas pārstāvju konference, kuru organizēja LTF atbalstītāji Kanādā. Tajā oficiālā trimda ar PBLA valdes priekšsēdētāja vietnieku Gunāru Meierovicu (1920–2007) bija tikai novērotāja statusā. Tomēr konferencē piedalījās 100 Ziemeļamerikas latvieši un 23 Latvijas pārstāvji. No Latvijas uz Kanādu bija aizbraukuši ietekmīgi LTF līderi – D. Īvāns, Ilmārs Bišers (1930–2011), Jānis Lucāns, Ojārs Rubenis, Ramona Umblīja. Tika apspriesti ekoloģijas jautājumi, ekonomikas un lauksaimniecības attīstības problēmas. Rodas iespaids, ka politikai konferencē nebija lielas lomas. D. Īvāna ieskatā izšķiroša nozīme bija garīgās vadības un organizētības, kā arī garīgās nākotnes tēmai.²⁹ Spilgtu runu konferencē teica Vaira Viķe-Freiberga.³⁰

Uzskatu sadursme par sadarbības iespējām starp latviešu trimdu un Latvijas politiskajām organizācijām notika vēsturiskajā PBLA valdes sēdē, kas bija apvienota ar PBLA un LTF vadības kopīgo "semināru" latviešu ipašumā Abrenē, Francijā, 1989. gada 12.–18. maijā, tajā piedalījās 10 Latvijas un 43 trimdas delegāti.³¹ Konferencē ieradās vairāki nacionālās kustības līderi, to vidū Eduards Berklavs (1914–2004), Jānis Freimanis (1935–2006), Arnolds Klotiņš, Pēteris Laķis (1952–2003), Juris Rozenvalds, Juris Vidiņš.³² PBLA līderi vēl joprojām vairāk

uzticējās Latvijas Nacionālās neatkarības kustībai (turpmāk – LNNK), nevis vēl pasvešajai Tautas fronteī. LNNK pārstāvis E. Berklavs vēl pirms LTF delegācijas atbraukšanas pilnīgas uzticības atmosfērā ziņoja par situāciju Latvijā. Viņš norādīja, ka Tautas frontes vietējās organizācijas veic vajadzīgu darbu, bet LTF vadība ir pārāk “*atmieksķēta un liberalizēta*”, piemēram, ierosinot piešķirt pilsonību visiem Latvijas iedzīvotājiem [tajā skaitā pēc kara iebraukušajiem – J. T.] un 1989. gada PSRS tautas deputātu vēlēšanās atbalstot komunistu funkcionārus: Ivaru Ņezberu (1944–1997), Alfrēdu Čepāni un Vilni Edvīnu Bresi (1938–2017). E. Berklavs izteica bažas, ka LTF kontakti ar ārvalstu valdībām potenciāli var kļūt bīstami, jo tas varētu novest pie atteikšanās no inkorporācijas neatzišanas politikas.³³ A. Balodis sniedza visai skeptisku vērtējumu par Latvijas Tautas fronti, norādot, ka LTF vadībā ir konservatīvu uzskatu cilvēki, savukārt radikālu viedokļu piekritēji Tautas frontē nāk no LNNK. LTF līderi ar demokrātiju saprotot komunismu ar cilvēciņu seju, 30% kustības biedru ir arī partijas biedri, daudzi saistīti ar Valsts drošības komiteju. LTF vadībā A. Balodis saskatīja padomju inteligenci, kas stagnācijas gados ieguvusi savus amatus un stāvokli un nevēlējās tos zaudēt. Viņš uzsvēra trimdas ārkārtīgo labvēlību pret visu, kas nāk no Latvijas, un norādīja, ka “*trimdinieki ir nolaiduši savu vairogu*”.³⁴ Šādi uzskati vairs neatbilda laikmeta garam. A. Baloža ziņojumu kritizēja J. Ritenis, raksturojot to kā vispārīgas situācijas aprādīšanu, un ieteica veikt rūpīgāku analīzi.³⁵

PBLA valdes sēde pieņēma atturīgu rezolūciju, kurā pasvītroja, ka “*PBLA ar lielu interesi seko LTF organizēšanai un darbībai Latvijā un atbalsta visus centienus, kas stiprina latviešu tautas stāvokli un veicina pilnīgas neatkarības atgūšanu Latvijai*”. PBLA deklarēja, ka jāpiedalās visai trimdai, lai atbalstu Latvijai organizētu visplašākajā iespējamajā veidā. Tā atbalstīja nacionālpolitisku

sadarbību starp Latviju un trimdu.³⁶ Visbeidzot, par PBLA Informācijas biroja vadītāju Minsterē kļuva J. Ritenis,³⁷ bet A. Balodis šo amatu zaudēja. J. Ritenis pozitīvi vērtēja Tautas fronti un 1990. gada martā rakstīja, ka Latvijā, tāpat kā citur Austrumeiropā, veidojas “*nevis iepriekš ieprogrammēta pārkaršana, bet tālejoša revolūcija*”, ko vada plaša tautas kustība. “*LTF bija tieši tāda kustība, kas apvienoja visus virzienus, kam rūpēja latviešu tautas nākotne*.”³⁸ PBLA valdes sēde Abrenē un seminārs ar LTF līderiem kļuva par pagrieziena uz pilnīgu savstarpēju sadarbību. Ir diezgan vienprātīgs viedoklis, ka šī tikšanās lielā mērā noveda pie 1989. gada 31. maija Tautas frontes Domes valdes aicinājuma apspriest LTF iesaistīšanos cīņā par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību.³⁹ Egils Levits norāda, ka Abrenes seminārā izdarītais spiediens bija varbūt “*pēdējais pagrūdiens*”, lai LTF valde pieņemtu 1989. gada 31. maija aicinājumu.⁴⁰ J. Ritenis atzīmē Domes valdes locekļu J. Freimaņa, J. Rozenvalda un A. Klotiņa rakstīto, ka viņi Abrenē sapratuši: lozungs “*suverenitāte PSRS sastāvā*” ir miris. Arī J. Ritenis uzskata, ka LTF Domes valdes aicinājums ir tiešs Abrenes tikšanās rezultāts.⁴¹ D. Īvāns norāda, ka viens no cēloņiem 31. maija aicinājumam bija arī LNNK konsekventā nostāja par neatkarības atjaunošanu pilnā apjomā.⁴² Bieži vien kā cēlonis tiek minēts arī nelabvēlīgais iespaids, ko atstāja PSRS tautas deputātu kongress Maskavā.⁴³

Patiesībā PBLA un LTF valdes pārstāvju debašu atspoguļojums protokolā neliecina, ka LTF līderi būtu tālejoši izpratuši nepieciešamību atjaunot Latvijas neatkarību. p. Laķis ziņoja par Molotova–Ribentropa pakta statusu un iespējamo tā anulēšanu, pat piebilstot, ka tam nebūtu sevišķas nozīmes, un norādīja uz gaidāmo masu demonstrācijas gatavošanu 1989. gada 23. augustā (vēl nebija iecerēts “*Baltijas ceļš*”) un vēsturnieku konferences rīkošanu.⁴⁴ Pastāv viedoklis, ko izteicis PBLA valdes loceklis Andris Kadeģis,

ka neatkarības idejas uzvara šai seminārā vai pēc tā ir vēlāk izdomāta fikcija.⁴⁵

Vērtējot šo tikšanos, PBLA valdes priekšsēdētāja vietas izpildītājs G. Meierovics norādīja, ka tas bijis vēsturisks brīdis, bet E. Berklavs izteicās, ka notikuma nozīmi nevar novērtēt par augstu. PBLA valde preseī uzsvēra vairākas idejas:

“Klausoties PBLA valdes locekļu izteiktās domas, ir jāsecina, ka PBLA vēlas ar Latviju nodibināt kontaktu tīklu; izmainīties ar informāciju, lai novērstu pārpratumus kontaktos ar Rietumvalstu diplomātiskajiem pārstāvjiem; sniegt atbalstu visiem, kam rūp Latvijas neatkarība [...]”⁴⁶

Lielākā nozīme neatkarības izcīnīšanā tomēr bija Latvijas tautas centieniem Latvijā, bet trimdas nozīme, kaut arī milzīga, tomēr bija pakārtota. PBLA galvenais ieguldījums bija atbalsts ārpolitikā. Latviešu trimdas pārstāvji bija visaktīvākie. D. Īvāns norāda, ka *“rietumu latviešu iesaistīšanās LTF ārpolitikā bija nešaubīgāka un spēcīgāka nekā igauņu un lietuviešu emigrācijas atbalsts šo valstu neatkarības kustībām”*.⁴⁷

Pēc Abrenes tikšanās trimdas un LTF politiskie mērķi principā sakrita, par to paziņoja arī trimdas vadība. 1989. gada septembrī G. Meierovics izteicās, ka *“pēc LTF 31. maijā publicētā aicinājuma, kurā LTF formulē savu prasību pēc neatkarības, mūsu deklarētie gala mērķi ir vieni un tie paši”*, bet pati LTF ir reālākais spēks, kas ved uz Latvijas brīvību. G. Meierovics uzsvēra, ka ir svarīgi, lai trimdas un Latvijas latviešu balss Rietumos izskanētu vienoti. LTF un PBLA ārpolitisko taktiku abu pušu pārstāvji saskaņoja, tiekoties 1989. gada 2.–3. septembrī Rietumberlīnē.⁴⁸ 7. oktobrī LTF II kongresā LTF un trimdas pārstāvjus, kuru vidū bija G. Meierovics, U. Klauss, A. Lejiņš, Māris Ķirsons, kā arī Lietuvas tautas kustības *Sajūdis* priekšsēdētājs Vītauts Landsberģis (*Vytautas Landsbergis*), pusdienās viesnīcā “Rīdzene”

pieņēma Anatolijs Gorbunovs.⁴⁹ Interesanti, ka Kārinās Pētersones darbā par A. Gorbunovu, ko acimredzot ļoti lielā mērā ietekmējis pats grāmatas galvenais varonis, trimda pieminēta ļoti maz. Kompromisi tomēr nebija abpusēji patīkami. Grāmatā, citējot Vitu Matīsu, mazliet anekdotiski atzīmēts, ka trimdas pārstāvji atteikušies piedalīties Lugāno, Šveicē, 1990. gada aprīlī organizētajā forumā “Latvija Eiropā”, jo G. Meierovics *“nekad nekāpšot uz vienas skatuves ar tādu komunistu kā Gorbunovs”*.⁵⁰ Tikšanās starp trimdas līderiem un Latvijas PSR augsto vadītāju faktiski iezīmēja komunistiskās nomenklatūras progresīvo spēku līderu un trimdas latviešu izlīguma sākumu. Kaut kas tāds nebija iedomājams vēl pavisam nesen un prasīja drosmi no abām pusēm. Līdz 1990. gada pavasarim LTF un trimdas latvieši bija izveidojuši visciešāko sadarbību, detalizēti apspriežot Latvijas neatkarības atjaunošanas ceļus gan juridiskajos, gan politiskajos aspektos. Par LTF frakcijas juridisko konsultantu un vienu no 4. maija deklarācijas galvenajiem izstrādātājiem kļuva E. Levits, nozīmīgas politikas konsultācijas sniedza J. Ritenis.

Trimdinieki un Baltijas jautājums Rietumos

Trimdinieki veica aktīvu politisku darbu Vašingtonā un Strasbūrā, Bonnā un Parīzē, daudzi trimdas darbinieki vēlāk kļuva par Latvijas diplomātiem. Baltijas jautājuma aktualizēšanās spieda ASV administrāciju vairāk rēķināties arī ar trimdas baltiešu viedokli. 1990. gada 11. aprīlī ASV prezidents Džordžs Bušs (*George Bush*, 1924–2018) un valsts sekretārs Džeimss Beikers (*James Baker*) pieņēma baltiešu delegāciju, kurā ietilpa arī trimdas latvieši: V. Pavlovskis, Ojārs Kalniņš (1949–2021), Oļģerts Pavlovskis. Delegācija iesniedza prezidentam diezgan tālejošas prasības: atzīt Lietuvas neatkarību *de facto* un sākt veidot sakarus ar Lietuvas

valdību, uzņemties starpnieka lomu starp Lietuvu un PSRS centrālo varu, sniegt atbalstu lietuviešu jauniešiem, kuri atsakās dienēt Padomju armijā, nepiešķirt PSRS vislielākās labvēlības statusu tirdzniecībā un neprasīt Baltijas valstīs referendumus par neatkarību.⁵¹ Bažas par referendumu radīja PSRS 1990. gada pavasarī pieņemtais likums par savienotās republikas izstāšanos no PSRS, kas paredzēja Latvijai neizpildāmas prasības, nerunājot par to, ka prasīt referendumu Latvijā bija netaisnīgi. Likums, piemēram, noteica, ka par izstāšanos jānobalso divām trešdaļām PSRS pilsoņu, kas dzīvo Latvijā.⁵² Baltieši nespēja Dž. Bušu pārliecināt, ka viņu prasību izpilde nenovedīs pie negatīvām sekām Baltijā un pat Maskavā. Viņš nevēlējās uzņemties atbildību par potenciālu asinsizliešanu. Vēsturniece Una Bergmane atzīmē, ka spēka lietošana Baltijā bija "sarkanā līnija" Dž. Bušam, tā tika uzskatīta par daudz svarīgāku jautājumu nekā Baltijas valstu neatkarības atjaunošana.⁵³ O. Kalniņš jautāja ASV prezidentam, vai 1989. gada decembra Maltas samitā bijušas kādas "īpašas saprašanās" Baltijas jautājumā un vai ASV ieņēmusi noteiktu nostāju attiecībā uz Baltijas valstu atdalīšanās procesu.⁵⁴ Dž. Beikers uzsvēra, ka Maltas konferencē Maskava ir informēta par ASV neatzišanas politiku, savukārt, ja ASV administrācija runājot par referendumu, tad tas nav jāaplūko PSRS likumdošanas kontekstā, jo ASV valdība labi sapratusi, kādas sekas tas varētu izraisīt Latvijai un Igaunijai. Baltieši noslēdza sarunu ar konstatējumu, ka prezidents neatbalstīja baltiešu prasības un arī neko nesolīja.⁵⁵

Mēnesi pirms neatkarības deklarācijas notika PBLA valdes sēde, kurā piedalījās arī LTF priekšsēdētāja vietnieks Ivars Godmanis. Jau pats šis fakts liecina, ka I. Godmanis sēdē norādījis uz maksimālu Neatkarības deklarācijas variantu kā potenciāli bīstamu.

PBLA uzmanīgi sekoja notikumiem Latvijā pirms 1990. gada 4. maija un bija labi

informēta, ka "3. maijā Latvija varētu iet Lietuvas ceļu". PBLA valdes sēdē 1990. gada aprīlī G. Meierovics pozitīvi novērtēja to, ka LTF savas platformas veidošanai un īstenošanai ņēmusi vērā PBLA prasības. Viņš bija informēts, ka 1990. gada 3. maijā Latvija ies Lietuvas ceļu, tas ir, pasludinās neatkarību. J. Rītenis, runājot par praktisko pusi, norādīja, ka galvenais politiskais darbs tagad risinās LTF frakcijā (ne vairs Tautas frontē) un to konsultē J. Rītenis un E. Levits.⁵⁶ PBLA valdes sēde bija oficiāli lēmusi abus komandēt darbā ar LTF frakciju.⁵⁷ LTF priekšsēdētāja vietnieks I. Godmanis uzstājās ar atklātu runu, kurā norādīja, ka no trijām Baltijas valstīm Latvijā opozīcija neatkarībai ir visorganizētākā. Viņš vēl nebija pārliecināts par to, cik "maksimālai" jābūt Neatkarības deklarācijai. Tādai tai būtu jābūt, ja sarunas ar Maskavu, kas tobrīd tika plānotas, ciestu neveiksmi. Maksimālais variants varēja būt bīstams iekšpolitiski, piemēram, varētu būt centrālās varas mēģinājumi atšķelt Austrumlatviju.⁵⁸

Ar 1990. gada aprīli neatkarības atjaunošanas procesā aktīvi iesaistījās Latvijas pirmaskara diplomātiskais dienests. Tas pēc Latvijas pārstāvju apspriedes Vašingtonā 1990. gada 24. aprīlī sniedza atzinumus, kuros apliecināja, ka atbalsta neatkarības atjaunošanu un gatavību sadarboties ar tautiešiem un tautiešu grupām, kas aizstāv neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas atjaunošanu. Tika arī norādīts, ka Latvijas Satversmes grozīšana okupācijas apstākļos nav iespējama, bet Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības saglabās neatkarību.⁵⁹ Tādējādi Latvijas diplomātiem bija stingri uzskati par principiālām līnijām, kuras nedrīkstēja pārkāpt, un saglabājās skepse pret Latvijas varas iestādēm.

M. Gorbačovs 1990. gada 19. aprīlī tiešām tikās ar Latvijas delegāciju – A. Gorbunovu, D. Īvānu un citiem. Tomēr M. Gorbačovs noraidīja Latvijas neatkarības ideju un piedāvāja kaut ko līdzīgu

konfederācijai. Šādai koncepcijai Latvijas pārstāvji nepiekrita.⁶⁰

Trimdas latviešiem zināmu vilšanos sagādāja Augstākās padomes 1990. gada maija lēmumi par valsts varas struktūru izveidi. Viņi nebija apmierināti ar A. Gorbunova ievēlēšanu Augstākās padomes priekšsēdētāja (faktiski valsts galvas) amatā. Aktīvi pret to iestājās E. Levits.⁶¹ Trimdas preses izdevumi raksturoja A. Gorbunovu kā figūru, kuras patiesās domas neviens nezina, kā vēl nesenu uzticamu komunistu un kā latviešu nacionālisma kritiķi. A. Ķegumnieks secināja, ka īstais Latvijas neatkarības īstenoņs būs Ministru padomes priekšsēdētājs I. Godmanis.⁶²

Savukārt E. Levits vēlāk norādīja, ka tieši LTF Domes valdes sešniekam būtu vajadzējis ieņemt posteņus jaunajā valdībā, nevis uzticēt tos tehniskiem kandidātiem, kuru padomju speciālistu prasmēm bija maz kopīga ar demokrātiskas un tiesiskas valsts pārvaldes darbinieku prasmēm.⁶³

Neapmierinātību par to, ka Latvijas vadību nepārņem Tautas fronte, izteica arī Lietuvas Augstākās padomes priekšsēdētājs V. Landsberģis. D. Īvāns, kā parasti, bija pilgts un dzēlīgs:

“Kāpēc vēlēsi Gorbunovu, kāpēc esi atteicies tu, – pieliecies klāt tā, ka bārda dūrās vai ausī, viņš man vaicāja.”⁶⁴

Pēc Augstākās padomes ievēlēšanas 1990. gada trimdas atbalsts Latvijas neatkarības atjaunošanas procesiem turpinājās. Īpaši nozīmīgs tas bija ārpolitiski. Trimda bija uzkrājusi lielu pieredzi Baltijas jautājuma aktualizēšanā, tas bija saistīts, piemēram, ar Helsinku procesu kopš 70. gadu sākuma.⁶⁵ Pie trimdas okupācijas perioda sasniegumiem tradicionāli pieskaita arī tādus pasākumus kā protesti pret Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu Austrālijā, Baltijas brīvības un miera kuģa brauciens 1985. gada jūnijā un vienlaikus organizētais

Kopenhāgenas tribunāls, kā arī trimdas pārstāvju dalība t. s. Čatokvas konferencē Jūrmalā 1986. gadā.⁶⁶

Trimda varēja lepoties ar Latvijas premjera I. Godmaņa vizīti Baltajā namā un tikšanos ar ASV prezidentu Dž. Bušu 1990. gada jūlijā. Līdz tam neviens ASV prezidents nekad nebija ticis ar Latvijas valdības vadītāju. Notika informācijas apmaiņa, un veidojās sadarbība starp Latvijas Ārlietu ministriju un trimdas latviešu struktūrām.⁶⁷

Trimda rosināja un atbalstīja Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (turpmāk – EDSA) procesu kā Latvijas ceļu uz starptautisku atzīšanu. 1990. gadā EDSA ministru konferences laikā Ņujorkā PBLA un ALA pārstāvji apmeklēja visu valstu EDSA delegācijas un iesniedza materiālus par Baltijas valstīm, taču tobrīd nebija iespējams panākt Baltijas valstu uzņemšanu EDSA.⁶⁸ 1990. gada novembra EDSA samits Parīzē izraisīja plaši pazīstamo skandālu, kad baltiešu delegācijas pēc PSRS pieprasījuma tika izraidītas no viesu ložas. S. Kalniete tomēr secina, ka izraidīšanas ieguvumi bija lielāki nekā zaudējumi.⁶⁹

Īpaši jāizceļ trimdas latviešu darbība 1990.–1991. gada krīzes apstākļos. Šo periodu O. Celle dēvē par ASV latviešu trauksmes stundu. 1991. gada 11. janvārī ALA centrālajā birojā darbs ritēja 24 stundas diennaktī. ALA nekavējoties informēja par 20. janvāra notikumiem, ziņas par tiem ASV Valsts departamentu sasniedza 15 minūšu laikā.⁷⁰ 22. janvārī četrus Baltijas valstu trimdas pārstāvjus pieņēma prezidents Dž. Bušs, kaut arī sākumā bija paredzēts, ka sarunās piedalīsies tikai prezidenta padomnieks nacionālās drošības jautājumos ģenerālis Brents Skaukrofts (*Brent Scowcroft*, 1925–2020). Baltiešu trimdinieki aizrādīja, ka M. Gorbačovs pārkāpis solījumu nelietot spēku Baltijas valstīs. V. Pavlovskis un igauņu un lietuviešu pārstāvji uzskaitīja, ko ASV administrācija varētu iesākt: 1) atlikt paredzēto Dž. Buša

un M. Gorbačova tikšanos (tā tiešām tika atlikta); 2) pārtraukt saimniecisko un tehnisko (*high tech*) atbalstu PSRS, liegt aizdevumu garantijas u. c.; 3) izvirzīt Baltijas valstu neatkarības jautājumu, runāt par Padomju Savienības varas darbiem Apvienoto Nāciju Organizācijā un EDSA; 4) nosūtīt delegāciju uz Baltijas valstīm; 5) pieprasīt novērotāju statusu Baltijas valstīm Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē; 6) atvērt informācijas birojus Baltijas valstīs.⁷¹ Janvāra beigās ASV apmeklēja Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks D. Īvāns un 28. janvārī tikās ar trimdas latviešiem Ņujorkā. Viņš informēja par notikumiem Latvijā, aicināja uz trimdas atbalstu un ziņoja par apspriedēm ar ASV administrāciju. D. Īvāns tikās arī ar ASV valsts sekretāru Dž. Beikeru.⁷²

1991. gada augusta notikumi nozīmēja kaut kādā mērā negaidītas “laimīgās beigas” – *happy end*. Vēl 1991. gada vasarā likās, ka atzīšanas process nav pavirzījies uz priekšu tālāk kā gadu iepriekš. Sākās Latvijas valsts atjaunošana, kurā trimda ieņēma savu vietu, iespējams, mazāku, nekā bija cerēts klaida gadus. Tagad trimdas pārstāvjiem bija iespējas strādāt Latvijas valsts atjaunošanas labā gan iekšpolitiski, gan diplomātiskajā dienestā.

Secinājumi

Trimdas attieksmei pret Trešo atmodu bija raksturīgas cerības un bažas. Jau 1988. gada vasarā, kad LTF vēl tikai veidojās, tā izraisīja interesi trimdā – sākotnēji tā tika vērota ar skepsi, bet vienlaikus deva cerību uz jaunām iespējām. Neformālās organizācijas, kas no paša sākuma ieņēma konsekventu nostāju, radīja trimdas simpātijas. Trimdas favorīti

bija “Helsinki-86”, Vides aizsardzības klubs, īpaši Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, nevis diezgan amorfā Tautas fronte. Trimdas lideri rēķinājās ar LNNK un E. Berklava viedokli par notikumiem Latvijā. Tomēr jau 1988. gada rudenī pēc Tautas frontes izveidošanās kļuva skaidrs, ka ar tautas kustības milzīgo ietekmi nav iespējams nerēķināties. Trimdas vēlme un prasība Tautas fronteī bija Latvijas neatkarības izvirzīšana par kustības galveno mērķi. Vienlaikus ar trimdas lideru politisko uzskatu lēno evolūciju LTF izveide radīja entuziasmu daudzos jaunākās paaudzes latviešos. 1989. gadā tikšanās laikā Gananokvos radās savstarpēja izpratne, savukārt Abrenes tikšanās lika pamatus tālākai sadarbībai ceļā uz vienoto mērķi – Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Kaut arī LTF lideri kritizēja trimdas lēno iešūpošanos, tomēr pāreja no skepses uz sadarbību notika ļoti ātri, no 1988. gada decembra līdz 1989. gada maijam. To sekmēja Tautas frontes ietekmes pieaugums un tās mērķu maiņa pilnīgas neatkarības virzienā. Trimdas un tautas kustības sadarbības ceļš bija kompromisu un piemērošanās ceļš. Nācās sadarboties arī ar “progresīvajiem” spēkiem Latvijas PSR vadībā, par kuru simbolu kļuva A. Gorbunovs.

Pēc 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas trimdas atbalstam bija nozīme galvenokārt ārpolitiski. Trimdas pārstāvji veidoja daļu no valsts diplomātiskā korpusa. Trimda atbalstīja Latviju krīzes brīžos 1990. gada pavasarī un 1991. gada janvārī, tomēr Latvijas pilsoņi un tautas kustība, kaut arī trimdas pārstāvju plaši konsultēti un atbalstīti, paši lēma valsts iekšpolitiskos jautājumus. Kopumā trimdas un tautas kustības sadarbība bija veiksmīgas un efektīvas kopējas cīņas paraugs.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ DAINIS ĪVĀNS. Latvijas Tautas fronte Rietumos. Rīga 2001; DAINIS ĪVĀNS. Gadījuma karakalps. Rīga 1995.
- ² OJĀRS CELLE. Trimdas latviešu devums Latvijas neatkarības atjaunošanā. In: VALDIS BLŪZMA, OJĀRS CELLE, TĀLAVS JUNDZIS, DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS, EGILS LEVITS, ĻUBOVA ŽĪLE. Latvijas valsts atjaunošana: 1986–1993. Rīga 1998, 411.–462. lpp.; OJĀRS CELLE. 4. maijs un trimdas latvieši. In: TĀLAVS JUNDZIS (red.). 4. maijs. Rakstu atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga 2000, 117.–123. lpp.
- ³ CELLE, Trimdas latviešu devums, 434.–435. lpp.
- ⁴ CELLE, 4. maijs un trimdas latvieši, 119. lpp.
- ⁵ Sk., piem., KRISTĪNE BEĶERE. Latvieši pasaulē. In: JĀNIS STRADIŅŠ (red.). Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti. II sēj. Rīga 2018, 667.–702. lpp.
- ⁶ ANDREJS PLAKANS. The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II. Paderborn 2021, p. xix.
- ⁷ Sk., piem., Mārgaretas Tečeres vēstuli Anatolijam Gorbunovam: Dārgais Gorbunova kungs! In: Latvijas Jaunatne, 16.06.1990., 1. lpp.
- ⁸ EVA EGLĀJA-KRISTSONE. Dzelzsgriezēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti. Rīga 2013, 270. lpp.
- ⁹ Pasaules Brīvo Latviešu Apvienības valdes 1988. gada 27.–29.06. sēdes protokols. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 2197-1v-14, 297.– 297. op., 307. lp.
- ¹⁰ Jāņa Riteņa 1988. gada 25. jūnija memorands. Ibidem, 311.–312. lp.
- ¹¹ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 34. lpp.
- ¹² JĀNIS TAURĒNS. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ārpolitiskie aspekti: ieskats historiogrāfijā. In: INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS (red.). 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācijas starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti. Rīga 2011, 73.–88. lpp., šeit 77.–78. lpp.
- ¹³ ULDIS KLAUSS. Mūsu stratēģija. In: Laiks, 22.10.1988., 1., 5. lpp.
- ¹⁴ Agrākie nacionāli politiskie modeļi kļuvuši vecmodīgi. In: Laiks, 02.11.1988., 5. lpp.
- ¹⁵ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 36. lpp.
- ¹⁶ SANDRA KALNIETE. Es laužu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza. Rīga 2000, 100. lpp.
- ¹⁷ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 48.–49. lpp.
- ¹⁸ Ibidem, 49. lpp.
- ¹⁹ EGLĀJA-KRISTSONE, Dzelzsgriezēji, 270.–272. lpp.
- ²⁰ VALDIS PAVLOVSKIS, MĀRA TRAPĀNE. ALA nacionālpolitiskie principi nav mainījušies. In: Laiks, 01.07.1989., 1. lpp.
- ²¹ KALNIETE, Es laužu, 101. lpp.
- ²² ALEKSANDRS ĶEGUMNIEKS. Mūsu svētku dāvana Michailam Gorbačovam. In: Latvija Amerikā, 10.12.1988., 1., 20. lpp.
- ²³ CELLE, Trimdas latviešu devums, 440. lpp.
- ²⁴ ATIS LEJIŅŠ. Divi vīri, divas politiskās nostādes. In: Laiks, 31.12.1988., 8. lpp.
- ²⁵ Mums jāuzvar. In: Latvija Amerikā, 26.11.1988., 1. lpp.
- ²⁶ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 40. lpp.
- ²⁷ Ibidem, 53. lpp.
- ²⁸ Ibidem, 56. lpp.
- ²⁹ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 217.–219. lpp.

- ³⁰ VAIRA VĪĶE-FREIBERGA. Mērķis un ceļi. In: ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 115.–128. lpp.
- ³¹ CELLE, Trimdas latviešu devums, 440. lpp.
- ³² ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 196. lpp.
- ³³ PBLA valdes 1989. gada 13.–17.05. sēdes protokols. LNA LVA, 2197-1v-17, 360., 360. op., 361. lp.
- ³⁴ Ibidem, 364.–364. op. lp.
- ³⁵ Ibidem, 365. lp.
- ³⁶ Ibidem, 366. lp.
- ³⁷ Ibidem, 371. op. lp.
- ³⁸ J. Riteņa 18.03.1990. ziņojums par PBLA Informācijas Biroja darbu no 01.08.1989. līdz 20.03.1990. LNA LVA, 2197-1v-14, 134. op. lp.
- ³⁹ Visiem LTF biedriem! In: Padomju Jaunatne, 02.06.1989., 1. lpp.
- ⁴⁰ EGILS LEVITS. Valsts atjaunošanas koncepcijas attīstība (personiskas piezīmes). In: JUNDZIS, 4. maijs, 266.–294. lpp., šeit 272. lpp.
- ⁴¹ JĀNIS RITENIS. Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu. Rīga 1999, 58.–59. lpp.
- ⁴² ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 234. lpp.
- ⁴³ Sk., piem., ALEKSEJS GRIGORJEVS. No kādas savienības mēs atsakāmies? In: Atmoda, 19.06.1989., 3. lpp.
- ⁴⁴ Sk. protokola publikāciju: ALJA KALNCIEMA. PBLA un LTF pirmā oficiālā tikšanās Francijā, Abrenē 1989. gada 13., 14., 17., 18. maijā. In: Latvijas Arhivi 2009, Nr. 1, 143.–161. lpp., šeit 155. lpp.
- ⁴⁵ Ibidem, 144. lpp.
- ⁴⁶ PBLA valdes sēde Abrenē 16., 17., 18. maijā. In: Brīvā Latvija, 29.05.1989., 1. lpp.
- ⁴⁷ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 51. lpp.
- ⁴⁸ JĀNIS MUCHKS. Jauni sadarbības priekšlikumi. In: Austrālijas Latvietis, 13.10.1989., 1. lpp.
- ⁴⁹ Trimdas līderi viesojas pie A. Gorbunova. In: Laiks, 21.10.1989., 5. lpp.
- ⁵⁰ KĀRINA PĒTERSONE, ILZE BŪMANE. Valstsvīrs. Anatolijs Gorbunovs. Rīga 2020, 231. lpp.
- ⁵¹ Informatīvs ziņojums par Džordža Buša un Džeimsa Beikera tikšanos ar baltiešu delegāciju. LNA LVA, 2197-1v-14, 221.–222. lp.
- ⁵² Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Likums par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS. In: Lauku Avīze, 13.04.1990., 7. lpp.
- ⁵³ UNA BERGMANE. No pārbūves līdz neatkarības atjaunošanai. In: IVARS ĪJABS, ILGVARIS MISĀNS (red.). Latvija 1918–2018. Rīga 2018, 183.–194. lpp., šeit 192. lpp.
- ⁵⁴ Par Maltas samitu un Baltijas jautājumu sk.: JĀNIS TAURĒNS, INESIS FELDMANIS. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 3. sēj. Rīga [2016], 21.–24. lpp.
- ⁵⁵ Informatīvs ziņojums par Džordža Buša un Džeimsa Beikera tikšanos ar baltiešu delegāciju. LNA LVA, 2197-1v-14, 223.–225. lp.
- ⁵⁶ PBLA valdes un Latvijas Brīvības fonda valdes sēdes protokols, 07.–09.04.1990. Ibidem, 2197-1v-14, 34.–36. lp.
- ⁵⁷ PBLA 07.–09.04.1990. valdes sēdes lēmumi. Ibidem, 118. lp.
- ⁵⁸ PBLA valdes un Latvijas Brīvības fonda valdes sēdes protokols, 07.–09.04.1990. Ibidem, 37.–37. op. lp.
- ⁵⁹ Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes atzinumi. In: Laiks, 24.05.1989., 1. lpp.
- ⁶⁰ Sk.: TAURĒNS, FELDMANIS, Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 50.–51. lpp.; DAINA BLEIERE. Sarunas ar Kremlī par Latvijas neatkarības atzīšanu – vai tās bija iespējamās? In:

- FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācijas starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti, 89.–111. lpp., šeit 90.–91. lpp.
- ⁶¹ PĒTERSONE, BŪMANE, Valstsvīrs, 274.–275. lpp.
- ⁶² CELLE, 4. maijs un trimdas latvieši, 120.–122. lpp.
- ⁶³ LEVITS, Valsts atjaunošanas koncepcijas attīstība, 280. lpp.
- ⁶⁴ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 275. lpp.
- ⁶⁵ KRISTĪNE BEĶERE. Latvijas neatkarības idejas uzturēšana Trimdā no 1940. gadu vidus līdz 1980. gadu otrai pusei: politiskā darbība. Promocijas darbs. Rīga 2020. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/53000/298-78886-Bekere_Kristine_kb10114.pdf?sequence=1&isAllowed=y; ILGVARS SPILNERS. Mēs uzvarējām! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi, 1972–1986. Rīga 1998.
- ⁶⁶ Sk.: KRISTĪNE BEĶERE. Latviešu trimdas nozīmīgākās politiskās akcijas aukstā kara periodā. In: INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS (red.). Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos. Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli. Rīga 2014, 313.–318. lpp.
- ⁶⁷ Sk.: RITENIS, Diplomātiskā ciņa.
- ⁶⁸ CELLE, Trimdas latviešu devums, 445.–446. lpp.
- ⁶⁹ SANDRA KALNIETE. Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzišanas jautājumā. In: FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācijas starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti, 113.–124. lpp., šeit 120. lpp.
- ⁷⁰ CELLE, Trimdas latviešu devums, 445.–446. lpp.
- ⁷¹ Baltiešu centrālo organizāciju vadītāji Amerikā apspriežas Baltajā namā. In: Laiks, 02.02.1991., 1. lpp.
- ⁷² Mēs uzvarēsīm! Ibidem.

SUMMARY

The exile community's attitude towards the Third Awakening is characterized by hopes and concerns. Already in the summer of 1988, when the Popular Front was just being established, it created an interest amongst the exile community, initially amounting to a skeptical observation, at the same time hoping for new opportunities. The favourites of exile community were informal organizations *Helsinki 86*, the Environment Protection Club, especially the Latvian National Independence Movement (LNNK), rather than the suspectedly amorphous Popular Front. The leaders of the exile community relied on LNNK and Eduards Berklavs' opinion about the events and processes in Latvia. However, already in the autumn of 1988, after the establishment of the Popular Front, it became clear that the enormous influence of the popular movement could not be ignored by exile activists. The exile organizations' demand was to make Latvia's independence the main goal of the Popular Front. Simultaneously with the slow evolution of the political views of the leaders of exile organizations, the establishment of the Popular Front in October 1988 created enthusiasm among many exile Latvians of the younger generation. The 1989 Gananoque conference brought mutual understanding between exile Latvians and Popular Front. Finally, the meeting of PBLA leaders with the representatives of the LPF in Abrene laid the foundations for further cooperation on the way to the common goal – the restoration of Latvia's independence.

Although the leaders of the LPF have criticized the slow engagement of exile organisations in cooperation, the transition from scepticism to collaboration was very fast, from December 1988 to May 1989. This was facilitated by the increase in the influence of the Popular Front and the change in its goals towards complete independence. The path of cooperation between the exile Latvians and the Popular Front was that of compromise and adaptation. The exile community also had to cooperate with the “progressive” forces in the leadership of the Latvian SSR, whose symbol was Anatolijs Gorbunovs.

After the Declaration of Independence on May 4, 1990, the support of exile activists and organisations was important mainly in terms of foreign policy. The exile Latvians formed part of the country’s diplomatic corps. The exile organizations supported Latvia in moments of crisis in the spring of 1990 and January of 1991. However, the citizens of Latvia and the popular movement, although widely consulted and supported by the representatives of exile community, decided the internal political issues of the country themselves. In general, the cooperation between the exile Latvians and the people’s movement was a model of a successful and effective joint fight. We can conclude that revolutionary events in Latvia, which caused the transition from late totalitarianism to democracy, from controlled economy to free market and also from Soviet colony to independent statehood overwhelmed traditions both in Latvia and within the exile community. The winds of change were able to grasp and carry along the conservative and cautious exile community.